

MATICA HRVATSKA
Biblioteka
ZBORNICI

Recenzenti
DUNJA FALIŠEVAC
FRANJO ŠANJEK

Glavna urednica
ROMANA HORVAT

Urednice izdanja
ZRINKA BLAŽEVIĆ
LAHORKA PLEJIĆ POJE

Urednički odbor
SLAVKO SLIŠKOVIĆ
MARIJAN STEINER
IVAN ŠESTAK
NATAŠA ŠTEFANEC

Ilustracija na naslovnici: Petar Mattei, *Alegorija Vjere*, prvo desetljeće 18. stoljeća,
ulje na platnu, 320 x 193 cm, Močnik katedrale Gospe Velike u Dubrovniku
(snimio: Vlaho Pustić – Hrvatski restauratorski zavod, Odjel Dubrovnik)

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske,
Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu,
Filozofskog fakulteta Družbe Isusove u Zagrebu te Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 952356

ISBN 978-953-341-059-3

TRIDENTSKA BAŠTINA KATOLIČKA OBNOVA I KONFESIONALIZACIJA U HRVATSKIM ZEMLJAMA

Zbornik radova

MATICA HRVATSKA
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET DRUŽBE ISUSOVE U ZAGREBU

Zagreb, MMXVI

ZBORNİK RADOVA
SA ZNANSTVENOGA SKUPA
ODRŽANOG U ZAGREBU
6. I 7. PROSINCA 2013.

SADRŽAJ

PREDGOVOR (<i>Zrinka Blažević, Lahorka Plejić Poje</i>)	9
TRIDENTSKI KONCIL I VJERSKA REFORMA	
<i>Ivica Musa</i> TRIDENTSKI SABOR – KONCIL MEĐU KONCILIMA?	17
<i>Ante Crnčević</i> CONCILIUM TRIDENTINUM I LITURGIJSKA REFORMA. PRIJEKONCILSKA LITURGIJSKA NASTOJANJA I RECEPCIJA POSLIJEKONCILSKE OBNOVE	31
<i>Nataša Štefanec</i> VJERSKA POLITIKA U HABSBURŠKIM ZEMLJAMA U SREDNJOJ EUROPI (OD 20-ih GODINA 16. ST. DO 30-ih GODINA 17. ST.)	43
<i>Ivan Karlić</i> HRVATI I TEOLOGIJA NAKON TRIDENTSKOG SABORA (1545–1563)	65
POLITIKA I CRKVA	
<i>Ivana Jukić</i> VJERSKA POLITIKA PLEMSTVA U HRVATSKOM SABORU OD 1604. DO 1687. GODINE	85
<i>Zlatko Kudelić</i> KONFESIONALIZACIJA I CRKVENA UNIJA U HRVATSKO-SLAVONSKOM KRALJEVSTVU NA PRIMJERU VOJNE KRAJINE	99
<i>Daniel Patafta – Slavko Slišković</i> DIJECEZANSKE SINODE – PRIMJER PROVOĐENJA POSTTRIDENTSKE OBNOVE	121
<i>Iva Mandušić</i> PATER PATRLAE ET PAUPERUM – JURAJ DRAŠKOVIĆ I OBLIKOVANJE NOVIH CRKVENIH, OBRAZOVNIH I KULTURNIH PRILIKA U HRVATSKIM ZEMLJAMA NAKON TRIDENTSKOGA KONCILIA	141
<i>Marko Jerković</i> POSTTRIDENTSKA OBNOVA I ZAGREBAČKI KAPTOL U PRVOJ POLOVICI 17. STOLJEČA	157

CENTAR I PERIFERIJA

<i>Jadranka Neralić</i> APOSTOLSKE VIZITACIJE U FONDU <i>CONGREGAZIONE VESCOVIE REGOLARI</i> VATIKANSKOGA TAJNOG ARHIVA	175
<i>Relja Seferović</i> SVJETLO RIJEČI, SJENA VLASTI: KASNORENEŠANSNI PROPOVJEDNICI U DUBROVAČKOJ KATEDRALI	193
<i>Dubravka Božić Bogović</i> (RE)ORGANIZACIJA CRKVENIH STRUKTURA U ISTOČNOJ HRVATSKOJ NAKON OSLOBOĐENJA OD OSMANSKE VLASTI I TRIDENTSKI KATOLICIZAM	211
<i>Pavao Knezović</i> KATOLIČKA OBNOVA I FRANJEVCI BOSNE SREBRENE	229
<i>Robert Holjevac</i> REFLEKSIJE TRIDENTSKOG KONCILIA KROZ PRIZMU DJELA I DJELOVANJA PAOLA SARPIJA I MARKANTUNA DE DOMINISA	249
MEDIJI I PRAKSE	
<i>Antun Trstenjak</i> HRVATSKI KATEKIZMI U RAZDOBLJU TRIDENTSKE OBNOVE U 16. STOLJEĆU	267
<i>Franjo Emanuel Hoško</i> <i>ZERCALO DUŠE</i> (1650) ABRAHAMA ZELENICA	283
<i>Mirjana Repanić-Braun</i> <i>DE SACRIS IMAGINIBUS</i> – GRAFIČKI PREDLOŠCI I SAKRALNO SLIKARSTVO POSLIJETRIDENTSKOG RAZDOBLJA: PRIMJERI IZ LIKOVNE BAŠTINE SJEVERNE HRVATSKE	293
<i>Ivana Prijatelj Pavičić</i> OBNOVA KULTA TITULARA DALMATINSKIH GRADOVA U KONTEKSTU TRIDENTSKE OBNOVE: SPLITSKI SLUČAJ	307
<i>Sanja Cvetnić</i> VIZUALNA EGZEGEZA TRIDENTSKOGA NAUKA »O NAJSVETIJIM SAKRAMENTIMA POKAJANJA I POSLJEDNJE POMASTI«	330
<i>Marijan Steiner</i> BAROKNA CRKVENA GLAZBA U HRVATA NAKON OBNOVITELJSKOG UTJECAJA TRIDENTSKOG SABORA (1545–1563)	339

UMJETNOST I PROPAGANDA

<i>Stjepan Damjanović</i> HRVATSKA GLAGOLJAŠKA KULTURA NAKON TRIDENTSKOGA KONCILIA	351
<i>Laborka Plejić Poje</i> <i>KAKO JEDNO ZRCALO PRIČISTO</i> : BARTOL KAŠIĆ I POSLIJETRIDENTSKA PROZNA HAGIOGRAFIJA	363
<i>Leo Rafolt</i> <i>SALA DECLAMATIONUM</i> : ISUSOVAČKA TRAGEDIJA U DUBROVNIKU	377
<i>Zrinka Blažević – Daniel Premerl</i> <i>CHRISTIANAE REIPUBLICAE PROPUGNATOR</i> : REFORMNOKATOLIČKA MITOPOETIKA BANA TOME ERDÖDYJA (1558–1624)	393
<i>Stanko Jambreč</i> PRIJEVODI BIBLIJE NA HRVATSKI JEZIK I HRVATSKE PROTESTANTSKE KNJIGE TIJEKOM I NAKON TRIDENTSKOG KONCILIA	409
OBRAZOVNA FORMACIJA I SOCIJALNO DISCIPLINIRANJE	
<i>Ivan Macan</i> POSLIJETRIDENTSKA OBNOVA ŠKOLSTVA. ISUSOVAČKI <i>RATIO</i> <i>ET INSTITUTIO STUDIORUM</i> (1599)	429
<i>Teodora Špek Brnardić</i> »POMAGANJE DUŠAMA« KAO MISIJA: OSNUTAK ZAGREBAČKOGA ISUSOVAČKOG KOLEGIJA U KONTEKSTU TRIDENTSKOGA KATOLICIZMA	441
<i>Marija Mogorović Crljenko</i> UTJECAJ TRIDENTSKOGA KONCILIA NA BRAČNA PITANJA. POSEBAN OSVRT NA ISTRU	461
<i>Maja Rupnik Matasović</i> SVJEDOČANSTVA O ISKORJENJIVANJU PRAZNOVJERJA U HRVATSKOJ U 18. STOLJEĆU PREMA ODLUKAMA TRIDENTSKOGA SABORA	477
<i>Andela Frančić</i> HRVATSKA ANTROPONIMIJA POSLIJE TRIDENTSKOGA KONCILIA	491
KAZALO IMENA	505

Jadranka Neralić
Hrvatski institut za povijest (Zagreb)

APOSTOLSKE VIZITACIJE U FONDU CONGREGAZIONE VESCOVIE REGOLARI VATIKANSKOGA TAJNOG ARHIVA

Sažetak

Prema odlukama sabora u Trentu i na najvišoj su administrativnoj razini morali započeti dugo očekivan preustroj Rimske kurije, njena crkvena organizacija i strukturna konsolidacija. Seдамдесетih i осамдесетih godina 16. stoljeća osnovane su brojne nove kongregacije, a najutjecajnija je i najaktivnija bila ona za biskupe i redovnike koja je preko institucije apostolskih vizitacija kontrolirala sve vidove života katoličkog svećenstva i vjernika na teritoriju svih talijanskih država uključujući i Papinsku. Istražujući arhivsku građu serija Registra Episcoporum, Positiones i Visita apostolica, autorica prati povijesne početke te Kongregacije i odnose njena tajnika i predstojnika s papom i apostolskim vizitatorima na terenu.

Ključne riječi: Rimska kurija, pape šesnaestoga stoljeća, reforma, Tridentski sabor, Kongregacija za biskupe i redovništvo, apostolska vizitacija, Dalmacija, Vatikanski tajni arhiv

Drugu su polovicu 16. stoljeća u Katoličkoj crkvi obilježile opća i globalna obnova crkvene discipline i vjerskoga života. Osim tih glavnih zahtjeva na saboru u Trentu zatraženi su i preustroj Rimske kurije,¹ pojačana nazočnost i učinkovi-

¹ Pio V. Ghisleri je u listopadu 1566. reformatorom dvora i kućanstva imenovao pravnika Nikola Ormaneta. Nakon njegova imenovanja padovanskim biskupom u srpnju 1570. na dvoru ga je naslijedio Bernardino Carniglia, agent kardinala Karla Boromejskog u Rimu. Kao apostolski protonota i *sigillator* Penitencijarije Carniglia je u drugoj polovici 1571. postao tajnikom Kongregacije u kojoj papini pouzdanici Giulio Antonio Santori, Felice Peretti i Paolo Burali već revidiraju izvješća apostolskih vizitatora upućenih u biskupije Papinske Države da potaknu i ubrzaju primjenu tridentskih odluka. Kao tajnik Kongregacije uglavnom je vodio prepisku s vizitatorima i obavještavao ih o kardinalskim odlukama. Conrad Eubel, *Hierarchia catholica mediæ et recentioris ævi*, vol. III, Monasterii

rost odluka i naputaka središnjih organa uprave, smanjenje broja administrativnih procedura² te brže donošenje odluka i odgovora na upite biskupija različitim kurijalnim uredima. Imajući to na umu, neposredno nakon završetka Sabora papa se sve češće obraća privremenim kardinalskim komisijama osnovanima kako bi riješile neki problematičan slučaj. Obilježja stalnosti i specifične kompetencije ta su tijela stekla tijekom velike reforme koju je 21. siječnja 1588. konstitucijom *Immensa aeterni Dei* proveo Siksto V. Peretti. Tada je osnovano 15 kongregacija s osobitim kompetencijama, bez jasno definirane granice između onih čija je glavna zadaća bila upravljanje univerzalnom Crkvom te onih ovlaštenih za upravljanje Papinskom Državom. Kao potpuno definirane i specijalizirane službe izravno su ovisile o papi ili osobama koje uživaju njegovo povjerenje. Do temeljitoga preustroja Kurije u ovome povijesnome trenutku nije došlo samo zbog nemoralnoga ponašanja ili raspuštenosti svećenstva, kako se pojednostavljeno predstavljalo u dosadašnjoj historiografiji. Bio je to rezultat razvoja Kurije kao centraliziranoga crkvenog aparata u cjelini i tribunala Svete penitencijarije i Rimske rote pomoću kojih papa odgovara na pritiske novih sekularnih država, koje svoje upravljačke strukture razvijaju upravo prema crkvenome modelu.³

Sacra Congregatio Episcoporum et Regularium

Pozornost istraživača posljednja tri desetljeća privlačile su aktivnosti jedne od najutjecajnijih kardinalskih kongregacija zaduženih za provedbu reforme, unapređenje i kontrolu discipline te obnovu vjerskog života *Sacra Congregatio Episcoporum et Regularium*.⁴ Energična i stroga kontrola ženskih samostana, odnosi s

redovničkim zajednicama te poglavito apostolske vizitacije njene su najčešće proučavane aktivnosti, koje malo kazuju o organizaciji i djelovanju, o vjerskoj politici i ciljevima koje je nastojala postići. U suvremenoj historiografiji još uvijek postoji slika prema kojoj ona detaljno kontrolira i po potrebi ispravlja odluke provincijalnih koncila, po svom nahodjenju upravlja mnogim vidovima života redovnika i redovnica, apostolske vizitatore s neograničenim ovlastima šalje u problematične biskupije na talijanskom poluotoku kako bi se uvjerili u bespogovorno poštivanje i izvršavanje saborskih i kongregacijskih odluka, smjenjuje neposlušne ili preblage biskupe te po potrebi pokreće vrlo osjetljive inkvizitorske istrage. Te su aktivnosti osobito intenzivne upravo pred kraj 16. stoljeća. Premda im se početkom 17. stoljeća broj znatno smanjuje, apostolske vizitacije ukazuju na promjenu smjera »centralizacijskog« zamaha ili barem na uspostavljanje ravnoteže između središta i periferije. Početke Kongregacije povjesničari složno nalaze u jednoj kardinalskoj komisiji koju je 1570. osnovao Pio V. kako bi ispitala nered i teške povrede crkvenoga života na teritoriju pod upravom akvilejskog patrijarha i austrijskog nadvojvode Karla.⁵ Izvješće o obavljenoj vizitaciji i reformski dekreti koje je za rješavanje uočenih problema predložio vizitator, knez Bartolomeo Porcia, »trebali su stat na kraj širenju hereza iz kojih su uglavnom proistjecale povrede i kvarenje običaja dijecezanskog klera i redovnika«. ⁶ Uživajući snažnu podršku kardinala Karla Boromejskog, brižljivo nastojeći da se ne zamjeri ni Rimskoj kuriji ni nadvojvodinu dvoru, apostolski je vizitator zabilježio odlučno protivljenje kurije u Udinama. Njen je generalni vikar i inkvizitor Giacomo Maracco⁷ vizitaciju smatrao uvredljivim iskazom nepovjerenja u dijecezansku upravu i pokušajem da joj se nametne

Libreria Regensbergiana, 1923 [dalje: *Hier. cath.*, III], 44, 267; Saverio Ricci, *Il sommo inquisitore Giulio Antonio Santori tra autobiografia e storia (1532-1602)*, Roma: Salerno Editrice, 2002; Luisa Bertoni, »Carniglia, Bernardino«, *Dizionario biografico degli italiani* [dalje: *DBI*], 20 (1977), 488-490; Nicola Raponi, »Visite apostoliche post-tridentine nello Stato Pontificio«, *Studia Picensa* LXI (1996): 235-284, 237, 249.

2 Adriano Prosperi, »Introduzione«, u: Maurizio Sangalli (a cura di), *Per il Cinquecento religioso italiano. Clero Cultura Società. Atti del Convegno internazionale di studi*, Siena, 27-30 giugno 2001, Roma: Edizioni dell'Ateneo, 2003, 13-25, 23-25.

3 Paolo Prodi, »La sovranità temporale dei Papi e il Concilio di Trento«, *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento*, Quaderno 4, Bologna: Il Mulino, 1979, 65-83.

4 Iz opsežne bibliografije o povijesti i aktivnostima Kongregacije vrijedne podatke donose: Giovanni Battista De Luca, *Il cardinale della S. R. Chiesa pratico*, Roma: Rev. camera apostolica, 1680, 304-311; Dominique Bouix, *Tractatus de curia romana seu de cardinalibus, romanis congregationibus, legatis, nuntiis, vicariis et protonotariis apostolicis*, Parisii: Bourguet-Calas, 1880, 215-226; Andrea Bizzarri, *Collectanea in usum secretariae sacrae congregationis episcoporum et regularium*, Romae: Rev. camera apostolica, 1863; G[iuseppe] Cugnoli, »Autobiografia di Monsignor G. Antonio Santori cardinale di S. Severina«, *Archivio della R. Società Romana di Storia Patria* XII (1889): 327-372; Peter A. Baart, *The Roman Court, or a Treatise on the Cardinals, Roman Congregations*

and Tribunal, Legates, Apostolic Vicars, Protonotaries and Other Prelates of the Holy Roman Church New York - Cincinnati: Fr. Pustet & Co., 1895, 197-207; Andrés Gutiérrez, »De organica S. C. Episcoporum et Regularium necnon S. C. De Religiosis 1587-1960«, *Commentarium pro religiosi et missionariis* 40 (1961): 5-38; Niccolò Del Re, *La Curia Romana: lineamenti storico-giuridici*, 2 ed. [Sussidi Eruditi 23], Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 1970, 330-334; 4. ed. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1998, 369-372; Vincenzo Criscuolo, *I Cappuccini e la Congregazione Romana dei Vescovi e Regolari 1573-1595*. Vol. I, Roma: Istituto Storico dei Cappuccini, 1985, 9-45; Giovanni Romeo, »La Congregazione dei Vescovi e Regolari e i visitatori apostolici nell'Italia post-tridentina: un primo bilancio« i Michele Mancino: »Tra autonomia e centralizzazione: La Congregazione dei Vescovi e Regolari e le licenze di confessione nell'Italia del tardo Cinquecento« *Per il Cinquecento religioso italiano*, 2003, 607-614, 615-623.

5 *Memorie storiche dei tre ultimi secoli del patriarcato d'Aquileia (1411-1751)*. Opera postuma di Girolamo conte de Renaldis, Udine: Tipografia del Patronato, 1888, 304-305; Del Re 1970, 330, 1998, 369.

6 De Renaldis 1888, 306; Del Re 1970, 330; 1998, 369; Criscuolo 1989, 12; Liliana Ferrari, De nata Degrassi i Paolo Iancis, *Storia di Lucinico*, Gorizia: Istituto di Storia sociale e religiosa, 201, 65-166, 130-140.

7 Giovanna Paolin, »Maracco, Giacomo«, *DBI* 69 (2007): 369-373; Pio Paschini, *Eresia e riforma cattolica al confine orientale d'Italia*, Lateranum, n.s. XVII/1-4 (1951): 11-225.

status optuženika.⁸ Sličnim je kriterijima nadahnuta i apostolska vizitacija koju je za biskupiju Alatri⁹ od 8. do 23. travnja 1571. obavio Vincenzo Ercolani.¹⁰ Njome se željelo provjeriti stvarno stanje vjerskoga života u biskupiji, snažnije ga uskladiti s odredbama Tridentuskoga sabora i ukloniti nepravilnosti otkrivene u lokalnome ženskome benediktinskom samostanu. Biskup Ercolani bio je jedan od četvorice apostolskih vizitatora koji su 6. siječnja 1571. odabrani, a 7. veljače imenovani te papinim breveom ovlaštenu da u biskupijama Papinske Države provjere provedbu saborskih odredaba. Pravnici Pietro Lunelli,¹¹ biskup Gaete, trebao je osim provincije Marche posjetiti i dio Umbrije;¹² montefeltranski biskup Gian Francesco Sormani bio je zadužen za biskupije Umbrije i Patrimonija, a Paolo Maria della Rovere trebao je posjetiti biskupije u pokrajini Romagna.¹³ U svoje su pokrajine krenuli već krajem veljače.¹⁴

Korist od tih komisija vrlo je brzo postala neupitna, pa je na nagovor Karla Boromejskog Pio V. odlučio osnovati »Consulta de' vescovi« kojoj je, prema svjedočanstvu kardinala Santorija, već u subotu 22. rujna 1571. povjereno da ispita i riješi učestale molbe i pritužbe biskupa i njihovih vjernika izravno upućene papi.¹⁵ Breve *Pastoralis Officii* od 13. veljače 1572. otkriva imena četvorice kardi-

nala te komisije: Ludovico Madruzzo,¹⁶ Giulio Antonio Santori, Paolo Burali Giovanni Aldobrandini.¹⁷ Nastavak djelovanja te službe nije povijesno dokumentiran, no veliki je reformator papa Gregur XIII. Boncompagni osnovao kongregaciju s izravnim kompetencijama nad biskupima i upravom biskupija. Kako bi s obilježila deseta obljetnica završetka velikoga skupa kršćanskih biskupa u Trentu i provjerila primjena njegovih dekreta, papa je počeo slati legatske uprave u biskupije¹⁸ u Papinskoj Državi, uvjerio se u stvarne lokalne prilike i ispravio moguću zlorabu.¹⁹ Prvo je pismo nove Kongregacije upućeno 10. veljače 1573. biskup

- 8 Giovanna Paolin, »La visita apostolica di Bartolomeo da Porcia nel goriziano nel 1570«, France M. Dolinar, Maximilian Liebmann, Helmut Rumpfer, Luigi Tavano, *Katolische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich. Katholische Erneuerung in protireformacija v notranjeavstrijskih deželah. Riforma cattolica e controriforma nell' Austria Interna 1564-1628*, Klagenfurt – Ljubljana – Wien: Verlag HermaGoras, Graz – Köln: Verlag Styria, 1994, 133–142, 135.
- 9 Nicola Raponi u radu o apostolskim vizitacijama na području Papinske Države (1996, str. 256, bilj. 37) donosi tada važće podatke kako su spisi vizitacije za Rimini (1 i 2), Civita Castellanu (3), Narni (4), Cesenu (5 i 6) i Camerino (7) pohranjeni u fondu *Congregazione del Concilio, Visite Apostoliche* Vatikanskoga tajnog arhiva. Spisi Ercolanijeve vizitacije za Alatri tada su se nalazili u fondu *Sacra Congregazione dei vescovi e regolari, Visite apostoliche* pod brojem 1, dok se danas čuvaju pod brojem 5. Porcijeva vizitacija Akvileje nalazi se pod brojem 2.
- 10 *Hier. cath.*, III, 293.
- 11 *Ibid.*, 200.
- 12 Raponi 1996, 255, bilj. 32.
- 13 *Ibid.*, 251.
- 14 *Ibid.*, 253–256. Odredbe su zabilježene u rukopisu Vatikanske apostolske biblioteke (dalje: BAV), Urb. Lat. 1042, f. 20v.
- 15 Cugnioni 1889, 352. Osim autobiografije prepuni su dragocjenih podataka i dnevnički koje je kardinal Santori, *consultor et inquisitor* u Svetom oficiju, vodio tijekom konzistorijalnih sjednica nakon 1570. Ricci 2002, 252–269. Od 1565. godine kardinal je sudjelovao u radu Indeksa zabranjenih knjiga te u brojnim procesima protiv heretika: među najpoznatijim su žrtvama kardinal Giovanni Morone te filozofi Giordano Bruno i Tommaso Campanella. Karlo Boromejski potaknuo je osnivanje komisije, a kako bi brzo rješavala probleme, predložio je pravne ovlasti koje drugi crkveni tribunali nisu imali. Iznenađna je papina smrt nakratko zaustavila tu inicijativu, a novi je papa ubrzo nakon ustoličenja nastavio program vizitacija. Gotovo istodobno s imenovanjem prvih apostolskih vizitatora na teritoriju Papinske Države, u proljeće 1573. bilježi se novi niz redovitih aktivnosti te komisije.

- 16 Giovanni Ludovico, nećak kardinala Kristofora Madruzza, uzdignut je na čast kardinala dakor Sv. Kalista 26. veljače 1561, a do 1586. držao je naslovnu crkvu Sv. Onofrija u kojoj je pokopan obiteljskoj grobnici. U Trentu je aktivno sudjelovao u radu komisije za reviziju Indeksa zabranjenih knjiga. Tijekom desetljeća provedenih u Kuriji član je brojnih kongregacija: od 1569. do 1574. komisije za reviziju Vulgate; od 1570. do 1572. Saveza protiv Turaka, od 1572. do 1575. Kongregacije za biskupe i redovnike, od 1573. kao član Inkvizicije sudjelovao je u procesu protiv Giordana Brunna. Često je za pape i austrijske vladare obavljao diplomatske misije. Rottaud Becker, »Madruzzo, Giovanni Ludovico«, *DBI* 67 (2006): 181–186.
- 17 ASV, Sec. Brev., Reg. 19, ff. 498r–499r.
- 18 Vizitacije na području Rimske biskupije također možemo nazvati apostolskima jer ih provodi n sljednik Sv. Petra, *domnus apostolicus*. Treba naglasiti da je u slučaju Rima papa isključivo pastir lokalne crkve, pa nema bitnih razlika između apostolske i pastoralne vizitacije. Međutim, u Rimu sve kompliciranije jer osim biskupa grada Rima i pastira Univerzalne crkve tu rezidira i Kurija svim upravnim strukturama. Budući da nije mogao pohoditi svoju biskupiju sustavno i redovito neposredno nakon Trenta papa se ograničio na svečano proglašenje tijekom liturgijske ceremonije u bazilici Sv. Ivana Lateranskog i imenovanje nekog od svojih najbližih suradnika na dijecezanskoj razini, uglavnom kardinala vikara ili osobitih opunomoćenika. Pavao III. Farnese je 1542. bilo *Licet ecclesiarum* potvrdio i proširio ovlasti Pavla II. Barba koji je na dan svoje krunidbe jurisdikciju nad upravom Rima prenio na kardinala vikara. Njegov je vikar Filippo Archinto tako dobio dodane ovlasti pri vizitaciji osobitih vjerskih i redovničkih institucija. Klement VIII. Aldobrandini nakon preuzimanja pontifikata osnovao i Kongregaciju za apostolske vizitacije da povremeno, ili izvanrednim situacijama, obavlja vizitaciju crkava i pobožnih mjesta u Rimu. Na njeno je čelo imenovao kardinala kojemu pomažu tajnik i brojni konvizitatori. Luigi Fiorani, »Le visite apostoliche del Cinque-Seicento e la Società religiosa romana«, *Ricerche per la storia religiosa di Roma. Studi documenti, inventari* 4, Roma: Edizioni di storia e letteratura, 1980, 53–148, 55–57; Sergio Pagan »Le visite apostoliche a Roma nei secoli XVI-XIX. Repertorio delle fonti«, *ibid.*, 317–464, 319.
- 19 Imajući na umu početke, povijesne faze i teritorijalnu primjenu, Raponi (1996, 246–247) podijelio je vizitacije u tri skupine. U prvu je uključio vizitacije obavljene za pontifikata Pija V. (nalozi imenovanju četvorice vizitatora za biskupije na području Papinske Države odaslani su krajem 1572. vizitacije su započete u veljači 1571, a dovršene od svibnja 1572). Drugoj skupini pripadaju one započete u proljeće 1572. neposredno nakon izbora Gregura XIII. i proširene na gotovo cijelu Papinsku Državu sljedeće dvije godine. Treću skupinu (od 1575. do papine smrti 10. travnja 1586.) čini proširenje programa na talijanske države, kada su obuhvaćene biskupije pod upravom obitelji Medici, D'Este i Gonzaga te biskupije u mletačkom zaleđu, Dalmaciji i Istri. Tek je desetak vizitacija obavljeno za pontifikata Siksta V, kada je konačno definiran i zaključen proces centralizacije. Koštitucijom *Romanus pontifex* on je u prosincu 1585. pravno regulirao kontrolu lokalnih biskupija: rada njihovih crkvenih poglavara. Biskupi su obvezni redovito pohoditi svoje biskupije, sastaviti detaljno izvješće o zatečenom stanju i dostaviti ga papi tijekom posjeta *ad limina apostolorum*. Izvješće će na kraju ocijeniti u Kongregaciji koncila. Claudio Donati, »Chiesa italiana e vescovi d'Italia c

Gubbija Marianu Savelliju koji je 1567. godine od svojih svećenika zatražio da vode župne knjige sukladno odredbama Tridentuskoga sabora.²⁰ Registar u kojemu je zabilježena kancelarijska kopija čuva se upravo u fondu *Sacra Congregazione dei Vescovi e Regolari* Vatikanskoga tajnog arhiva.²¹ Korespondencija se nadalje postupno i povremeno proširivala i na druge osobe uključene u vizitacije: apostolske nuncije, redovničke zajednice i biskupe koji su se spontano i sami izravno obraćali svojoj Kongregaciji s pitanjima o upravljanju biskupijama. Osim Kongregacije *de Propaganda Fide* osnovane 1622. ta je Kongregacija postala jednom od najzaposlenijih u okvirima Kurije.²² Izvorna joj je zadaća bila da organizira i obavlja apostolske vizitacije, ispita izvješća vizitatora i predlaže rješenja za probleme proizašle iz njihovih odluka. Njeno je osnivanje trebalo biti početak velike promjene u odnosima između pape i biskupa neposredno nakon završetka Tridentuskoga sabora, kada su kontrola biskupskih aktivnosti i intervencije Svete Stolice u život biskupija postale sve češće i detaljnije. Velik broj biskupija obuhvaćenih tom inicijativom potvrda su ustrajnosti s kojom je Grgur XIII. provodio saborske odluke zahvaljujući toj djelatnosti premeta koji su uživali njegovo povjerenje. Papin se obnoviteljski program nije sastojao samo u obvezi rezidiranja za biskupe, pokretanju rada Kongregacije za reformu na prijedlog Karla Boromejskog i imenovanju biskupa koji sada već dobro poznaju saborske dekrete, već on prije svega sadrži vrlo precizan plan apostolskih vizitacija.²³ Početkom 1573. imenovao je nekoliko uglednih biskupa i dao im precizne upute²⁴ za djelovanje na prostoru Papinske Države gdje su trebali prikupiti podatke o biskupu, katedralnom kaptolu, župama, lokalnom kleru, prilikama u bratovštinama i ženskim samostanima.²⁵ Te su

XVI al XVIII secolo. Tra interpretazioni storiografiche e prospettive di ricerca», *Annali dell'Istituto storico italo-germanico in Trento* 30 (2004): 375–389, 381.

- 20 Francesco Allegrucci, »La popolazione della diocesi di Gubbio in una carta topografica del XVI secolo«, *Proposte e Ricerche* 15 (1985): 50–60. Mariano je brat kardinala Giacoma Savellija koji je 1564. pohodio 130 rimskih crkava i započeo pohoditi biskupije Papinske Države. *Hier. cath.*, III, 27.
- 21 ASV, Congr. Vescovi e Regolari, Reg. Episcoporum, I, ff. 3–4.
- 22 Baart 1895, 201.
- 23 Raponi 1996, 258.
- 24 Prije kraja 16. stoljeća tiskom je objavljen niz priručnika s praktičnim savjetima koji su vizitatorima trebali olakšati rad. Raponi (1996, 244–245, bilj. 15) spominje nekoliko poznatijih poput M. Timothei, *Ad sanctissimos episcopos de sacrosanctis Dei ecclesiis visitandis compendiosa institutio quae iuxta Concilii Tridentini Decreta Diocesim suam visitare possunt* objavljen u Veneciji 1585. i Luca Antonio Resta, *Directorium visitatorum ac visitandorum cum praxi et formula generalis visitationis omnium et quarumcunque Ecclesiarum, Monasteriorum regularium, Monialium, piorum locorum et personarum* objavljen u Rimu 1593.
- 25 Upute vizitatorima sadržavale su popis tema na koje treba obratiti pozornost: crkvene građevine i osoblje, prilike u župnom životu, samostani i samostanske kuće muških i ženskih redovničkih zajednica, hospitali i laičke bratovštine, ponašanje laika, inventari dobara i nadarbina, župni registri. Felice Feliciano, *Manuale visitatorum duobus libris complectens visitationi subiaccientia ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi munus gerunt admodum utile et commodum*, Romae: Ex off. Accolitana in Burgo, 1588.

godine obavljene apostolske vizitacije biskupija: Ancona, Camerino i Jesi (biskup Salvatore Pacino²⁶), Cervia i Sarsina (biskup Girolamo Ragazzoni²⁷), Foligno Terni (biskup Pietro Camaiano²⁸). Sljedećih nekoliko godina obavljene su brojne vizitacije na talijanskom poluotoku, u Dalmaciji i Istri. Uz suglasnost vlasti koje su pomagale Crkvi u njeno djelovanje, ali i pazile da se ne ugroze državni interesi Dubrovačka se nadbiskupija vrlo rano našla na popisu za vizitaciju. S već bogatim iskustvom²⁹ Giovanni Francesco Sormani iz Milana, imenovan 10. kolovoza

26 *Hier. cath.*, III, 171. U biskupiju Chiusi premješten je s položaja upravitelja grada Rima 24. kolovoza 1558, a s tim je naslovom naznačio saborskoj sjednici održanoj 26. veljače 1563. u Trentu.

27 Kao biskup Famaguste od 15. siječnja 1561. osobno je sudjelovao u radu posljednjih sjednica sabora u Trentu, a kao papin predstavnik kod francuskoga kralja 3. prosinca održao je zaključnu povijed. Za Kongregaciju je često obavljao apostolske vizitacije: 1573. Ravenna i Bertinoro; 1574. Pesaro, Urbino, Montefeltre, Cagli e Castel Durante, Sarsina, Gubbio (ASV, Indice 1154A, 4, 7 imenovanje s ovlastima u formi *motu proprio* od 10. ožujka 1574. u: ASV, Sec. Brev. Reg. 31, f. 61r–66r, 185r–186r). Nakon uspješno okončanih vizitacija imenovan je biskupom Novare (15. rujna 1576) i Bergama (19. srpnja 1577). Kao vizitator Milanske nadbiskupije, u kojoj je cijelo prethodno desetljeće djelovao i dominirao Karlo Boromejski, pažljivo je procijenio kompleksne društvene i vjerske prilike, konstatirajući kako se odluke, zaključci i norme na gotovo svakom području pastoralne discipline, osobito one koje se odnose na život i obuku dijecezanskoga klera i redovnika spremno i lako prihvaćaju, ali vrlo sporo primjenjuju i jednostavno izmiču kontroli biskupa ordinarija. Iskusi diplomat, skrupulozan i neovisan u donošenju teških odluka, Ragazzoni je potpun svjestan svoje uloge apostolskog vizitatora koja podrazumijeva institucionalnu nadređenost dijecezanske ordinariju, pa bio to i najuvjereniji reformator Karlo Boromejski! Podsjetimo, Karlo je Milano stigao 1565. kao rezidirajući nadbiskup s iskustvom stečenim u vrhovima kurijalne uprave. Angelo Giorgio Ghezzi, »Conflitti giurisdizionali nella Milano di Carlo Borromeo: la visita apostolica di Gerolamo Ragazzoni nel 1575-76«, *Archivio Storico Lombardo* CVIII–CIX (1984) 193–237, 194–195, 203–214 i »Vita religiosa esente dalla giurisdizione dell'ordinario: i dati della visita apostolica di Gerolamo Ragazzoni a Milano (1575-76)«, *Studia Borromaeica* VIII (1994) 215–249; Umberto Mazzone, »La visita apostolica come strumento di controllo e governo nella chiesa post-tridentina«, *Forme storiche di governo nella Chiesa universale*. a cura di Paolo Prod Bologna: CLUEB, 2003, 143–166, 145–146. Ragazzoni nije bio jedini »profesionalac na polju apostolskih vizitacija«, kako je U. Mazzone (str. 148) nazvao Angela Peruzzija koji je obišao četrdeset jedanaest talijanskih biskupija. S odličnim pravnim obrazovanjem, pastoralno je iskustvo stjecao od 1566. u Bologni u službi biskupa Gabriela Paleottija, kojemu je bio generalni i pomoćni vikar, crkvenu je karijeru okrunio trogodišnjom službom apostolskog nuncija u Francuskoj. ASV, Indice 1154A, 4, 7; *Hier. cath.*, III, 133, 193, 261; Pierre Blet, *Girolamo Ragazzoni évêque de Bergame Nonce en France. Correspondance de sa Nonciature 1583-1586 éditée par la décision et la munificence de Sa Sainteté Jean XXIII*. [Acta Nuntiaturae Gallicae 2], Paris – Rome: Presses de l'Université Grégorienne, Editions E. de Boccard, 1962, 3–128, 4–5.

28 *Hier. cath.*, III, 119–120. Poznat po čvrstom i strogom karakteru, jedan je od najstrožih i najnefleksibilnijih vizitatora kojeg su u biskupijama očekivali sa strahom (Raponi 1996, 268–273). U Ascoli je premješten iz biskupije Fiesole 7. listopada 1566. i odmah po preuzimanju službe započeo je energičnu vjersku obnovu. Antonio Buoncristiani, »La diocesi di Foligno nella seconda metà del Cinquecento. La visita apostolica di Pietro Camaiani (1573)«, *Bollettino storico della città e di Foligno* VIII (1984): 225–265, IX (1985): 135–170.

29 Godine 1571. posjetio je Rimini i Cesenu. ASV, Indice 1154A, 1–4.

1573,³⁰ boravio je u njoj od 8. listopada 1573. do 4. travnja 1574.³¹ Tijekom 1574. i 1575. dovršavao se program vizitacija u Papinskoj Državi, gdje je papa »suvereni svjetovni vladar«, a uskoro je proširen na ostatak talijanskog poluotoka.³² Daka-ko, vizitacije na vlastitom teritoriju bile su tek proba za mnogo širu intervenciju.³³ Za ostvarivanje opsežnoga programa bila je potrebna barem suglasnost vrhovnih vlasti država na čijem su se teritoriju biskupije nalazile, koju je u mnogim slučajevima bilo teško ili nemoguće dobiti.³⁴ Premda su sredinom sedamdesetih godina Karlu Boromejskom nevoljko dopustile vizitaciju biskupija Bergamo i Brescia,³⁵ a zatim i Agostinu Valieru 1579. i 1580. vizitacije Dalmacije i Istre,³⁶ u okružju

30 U prvom su svesku biskupskih registara zabilježena dva pisma koja mu je iz Rima tajnik Kongregacije uputio 18. odnosno 19. kolovoza. Hvaleći njegovu oštroumnost i prijašnji rad na provedbi reformi, najavljuje papina pisma s uputama i ovlastima (*breve maggiore*) te ovlastima za odrješenje grešnika u rezerviranim slučajevima (*breve minore*). Još jedno pismo papa upućuje dubrovačkim vlastima tražeći pomoć i podršku za svoga vizitatora. Tajnikovo pismo od 18. kolovoza kazuje da je papa biskupu Sormanu kao pomoć za putne troškove osigurao 500 zlatnika. ASV, Congr. Vescovi e Regolari, Reg. episcoporum I, ff. 41r–v, 42r. Kardinal Madruzzo je njegov odgovor s najavom da će na put krenuti u sljedeća tri-četiri dana dobio 24. kolovoza, a tajnik Carniglia je 28. kolovoza obaviješten da je stigla i polica na svotu od 200 zlatnika. Nova su pisma kardinal i tajnik dobili 10. listopada iz Dubrovnika, s izvješćem o vremenskim nepogodama zbog kojih se odužilo isplivljavanje iz Ancone (tek 23. rujna) i problemima tijekom dvotjedne plovidbe Jadranom. Uplivivši u Dubrovnik 8. listopada, odmah je papina pisma dostavio dubrovačkom nadbiskupu, knezu i Vijču. (*Ibid.*, Positiones 1573–1576; sadrži svežnjic od 25 Sormanovih pisama upućenih Kongregaciji od 8. kolovoza 1573. do lipnja 1574. kada je, s broda kojim se vraćao u Italiju, poslao još jedno izvješće i podatak o nadbiskupovoj želji da na službu podnese ostavku. U svakom slučaju, 21. kolovoza ponovno je u svojoj biskupiji Montefeltro.)

31 *Hier. cath.*, III, 194. E. Don Busca, »La diocesi di Montefeltro alla fine del secolo XVI. Giovanni Francesco Sormani: un grande vescovo«, *Studia Picena* 52–53 (1987–1988): 579–594; *Giovanni Francesco Sormani vescovo di Montefeltro, 1566-1601: Atti del Convegno di studi*, Pennabilli, San Marino, 29–30 settembre 2001 [Studi montefeltrani 10] a cura di Angelo Turchini. San Leo: Società di studi storici per il Montefeltro, 2003.

32 Najveći je dio predmeta koje Kongregacija rješava teritorijalno ograničen na talijanske pokrajine: vidljiv je snažan utjecaj u Napuljskom Kraljevstvu i Papinskoj Državi, slabiji je u Toskani, a gotovo neprimjetan na sjeveru Italije, osobito na prostoru Mletačke Republike. Sačuvana arhivska građa to jasno odražava, i s gledišta lokalnih zajednica koje se molbama obraćaju kurijalnim uredima i s gledišta središnje Crkve koja donosi odluke i nalaže njihovu primjenu. Isključimo li predmete koji se odnose na ženske samostane, ostale su katoličke zemlje gotovo potpuno odsutne. Michele Mancino i Giovanni Romeo, *Clero criminale. L'onore della Chiesa e i delitti degli ecclesiastici nell'Italia della Controriforma*, Roma – Bari: Editori Laterza, 2013, 54–55.

33 Raponi 1996, 283.

34 Andrija Vojtko Mardešić i Slavko Kovačić, *Spisi apostolskih vizitacija Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625.*, Rim: Hrvatski povijesni institut u Rimu, 2005, 19.

35 Aldo Stella, *Chiesa e Stato nelle relazioni dei nunzi pontifici a Venezia. Ricerche sul giurisdizionalismo veneziano dal XVI al XVIII secolo*. [Studi e testi 239], Città del Vaticano: BAV, 1964, 30–31, bilj. 42, 43.

36 O Valierovim vizitacijama Porečke i Pulske biskupije vidi: Mario Pavat, *La riforma tridentina del clero a Parenzo e Pola*, Roma: [Tipografia emiliana – Venezia], 1960; o vizitaciji Novigradske bisku-

međusobnoga nepovjerenja i nepopustljivih oprečnih stavova vlasti Mletačke Republike oštro su se suprotstavile pokušaju da se inicijativa proširi na Veneciju.³⁷ Isticalo su stoljetne povlastice da nadgledaju materijalna dobra muških i ženskih samostana, hospitala i drugih pobožnih ustanova te su se odlučno protivile podastrijeti podatke o njihovim приходima. Poznajući mletačku nesklonost strancima papa je nunciju Albertu Bolognettiju³⁸ pridružio još dvojicu biskupa s mletačkom područja.³⁹ Veronski biskup Agostino Valier i padovanski biskup Federico Corner⁴⁰ bili su po volji mletačkom patricijatu, pa su konačno izvješće o obavljeno vizitaciji potvrdili i oni koji su joj se najžešće protivili.⁴¹

Nicola Raponi ustvrdio je kako su posttridentske apostolske vizitacije gotovo isključivo talijanski fenomen jer su pokušaji Svete Stolice da ih nametne u drugim europskim državama bili neuspješni. Nalog Pija V. avinjonskom nadbiskupu iz 1569. naišao je na snažan otpor svećenstva i lokalnih vlasti, a 1584. nije prošao n projekt vizitacije biskupija Metz, Toul i Verdun pod francuskom upravom. Sve je stalo na dekretu od 10. prosinca kojim je Girolamo Ragazzoni imenovan apostolskim nuncijem u Francuskoj.⁴² Međutim, arhivska nam građa otkriva imenovanj

pije vidi: Luigi Parentin, »La visita apostolica di Agostino Valier a Cittanova d'Istria (1580)«, *At e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria* 42 (1994): 155–274.

37 Naklonjen Svetoj Stolici, Antonio Tiepolo je apostolskom nunciju potvrdio kako se mletačk plemstvo oštro protivi vizitaciji, smatrajući je suprotnom dignitetu i slobodi Republike. Stella 196–36.

38 *Hier. cath.*, III, 47; Gaspare de Caro, »Bolognetti, Alberto«, *DBI* 11 (1969): 313–316. Uzdignu je na kardinalsku čast 12. prosinca 1583. s još osamnaesticom prelata, među kojima je bio i Agostino Valier! Riccardo Fangarezzi, »Il cardinale Alberto Bolognetti nunzio a Venezia e in Polonia (1575-1585). Le carte Bolognetti presso l'Archivio Abbaziale di Nonantola«, *Accademia Nazionale di Scienze Lettere e Arti di Modena. Memorie Scientifiche, Giuridiche, Letterarie*, ser. VIII, vol. X fasc. II (2012): 393–415.

39 ASV, Sec. Brev. Reg. 47, ff. 513r–531v, 536r od 24. rujna 1580: nalozi kardinala Commendon, ko je i član Kongregacije koncila, s uputama i ovlastima za nuncija i vizitatore. Domenico Caccam »Commendone, Giovanni Francesco«, *DBI* 27 (1981): 606–613.

40 *Hier. cath.*, III, 51, 133, 267, 316. Paolo Frasson, »Corner, Federico«, *DBI* 29 (1983): 183–18 Upraviteljem Trogirске biskupije imenovan je 27. ožujka 1560, a u Bergamo je premješten 15. s ječnja 1561. Zabilježene su njegove rasprave na sjednicama u Trentu, osobito o biskupovoj obve rezidiranja. Iz Bergama je 19. srpnja 1577. premješten u Padovu gdje je nešto prije umro bisku Ormaneto. To je Grguru XIII. olakšalo rješavanje slučaja Girolama Ragazzonija jer se njegovu im novanju za biskupa Novare od 19. rujna 1576. oštro suprotstavljao španjolski kralj Filip II. Nako Cornerova premještaja iz Bergama u Padovu mletački je podanik Ragazzoni ustoličen na katedru Bergamu, a to je Venecija dobro prihvatila. Ghezzi 1984, 236–237.

41 Silvio Tramontin, »La visita apostolica del 1581 a Venezia«, *Studi veneziani* IX (1967): 453–53 489; Nuncij Campeggi je povodom vizitacije u Veneciji od Državnoga tajništva primio detalj upute koje jasno kazuju da će muške samostane vizitatori posjetiti zajedno, a ženski će biti izuze Koncept uputa od 17. travnja 1581. u: ASV, Miscellanea, Arm. II, 15, ff. 39–43, kopija: BAV, Bar Lat. 5744, ff. 144r–149r; Mazzone 2003, 159–162.

42 Raponi 1996, 236. Antal Molnár, *Le Saint-Siège, Raguse et les Missions Catholiques de la Hongrie C tomane 1572-1647*, Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma. Studia I. Rome – Budapest 200

i izvješća o obavljenim posjetima na prostorima pod osmanskim vlašću. U korist katolika u raznim dijelovima Osmanskoga Carstva od Bosne i Albanije do Slavonije i Mađarske prvi je odlučno intervenirao Grgur XIII. Prekid ratova s Turcima mogla je biti dobra prilika za organizaciju misija, a uspješno iskorištene na području talijanskih država, apostolske su vizitacije bile odlično sredstvo da se katolike vrati u okrilje Rimske crkve. U registrima ureda *Segreteria dei Brevi* čuvaju se nalozi za vizitacije »južnoga Balkana, Pere i Konstantinopola« upućeni ninskom biskupu Petru Cedulini⁴³ te nalozi za vizitacije Slavonije, Hrvatske, Bosne, Srbije i Mađarske upućeni stonskom biskupu Bonifaciju de Stephanis Darkolici početkom 1580.⁴⁴ Biskup Cedulini bio je uspješniji (ili sretniji?!) u ostvarenju svoje misije: u Rim je uputio nekoliko detaljnih izvješća koja su pomogla u organiziranju pomoći na okupiranim područjima.⁴⁵ Misija franjevca Darkolice⁴⁶ iz 1571, kada je posjetio i prema saborskim odredbama reformirao franjevačke samostane u Bosni, te njegovo detaljno izvješće iz 1572. koje je u Rimu skrenulo pozornost na probleme katolika u Mađarskoj pod osmanskim vlašću donijeli su mu u veljači 1580. papin nalog za vizitaciju sjevernoga Balkana.⁴⁷ Izvješće o njoj nikada nije stiglo u Rim jer ga je smrt zatekla u Temišvaru. Grgur XIII. je korčulanskom biskupu, splitskome dominikancu Augustinu Kvinciju 29. lipnja 1582. povjerio da

108, bilj. 352.

43 Vittorio Peri, »Cedolini, Pietro«, *DBI* 23 (1979): 311–312. S doktoratom kanonskog prava Rimskoga sveučilišta taj je zadarski plemić izabran za ninskog biskupa 19. srpnja 1577. (*Hier. cath.*, III, 260). Apostolski ga je vizitator Valier upoznao i ispitao u Zadru 9. svibnja, a tijekom vizitacije Nina između 20. i 23. svibnja 1579. za njega je imao samo pohvale (Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap., 80, Nonensis: f. 1r). To mu je donijelo imenovanje apostolskim vizitatorom, reformatorom i generalnim delegatom (ASV, Sec. Brev., Reg. 47, ff. 135r–147r od 10. ožujka 1580). Vizitaciju je s 300 zlatnika financirala Apostolska komora, a od 18. studenoga 1580. do kraja travnja 1581. obuhvatila je »Peru, Konstantinopol, Hadrianopolis, Filipopolis, Silistriju, Prouadiju i Kafu« gdje je susreo brojne dubrovačke trgovce s obiteljima, zadarske i kotorske svećenike i redovnike – franjevce i dominikance. Njegova izvješća i pisma (ASV, Fondo Pio 107, ff. 8r–57r, 64r–80v, 81r–143r) u znanstvenoj su literaturi poznata još od 1885. kada je studiju o kršćanima na ovim prostorima objavio Adolf Gottlob (»Die Lateinischen Kirchengemeinden in der Türkei und ihre Visitation durch Petrus Cedolini, Bischof von Nona, 1580–81«, *Historische Zeitschrift* 6 (1885): 42–72). U jeku vizitacije, 20. veljače 1581. imenovan je hvarskim biskupom, a papi je u Rimu 10. srpnja 1581. predao četiri memorijala o potrebama kršćana na posjećenim područjima (ff. 58r–62v). Iz pisma upućenog papi iz Hvara 12. prosinca 1583. saznajemo kako je nakon imenovanja hvarskim biskupom najprije morao reformirati svoju crkvu opterećenu brojnim dugovima. Zbog toga je izvješće o toj jedinstvenoj i opasnoj misiji, nastalo prema bilješkama tijekom puta, upućeno u Rim tek 1583. *Ibid.*, ff. 5r–7v, 5r.

44 ASV, Sec. Brev., Reg. 47, ff. 135r–148v.

45 Molnár 2007, 109–110.

46 Molnár 2007, 111–117.

47 ASV, Sec. Brev., Reg. 47, ff. 135r–146v. Pismo kardinala Commendonu od 10. veljače 1580. potpisuje Cezar Glorieri (od 1550. *scriptor brevium*, a od 1560. tajnik ureda *Segreteria dei brevia*), Valentinna Gallo, »Glorieri, (Gloriero, Glorierio) Alessandro«, *DBI* 57 (2001): 419–421.

nastavi i završi misiju stonskoga biskupa.⁴⁸ Slavko Kovačić smatra kako su način obavljanja i ciljevi tih pohoda bili posve drugačiji od ostalih apostolskih vizitacija. Prema njegovu mišljenju pohoditelji su »trebali zapravo potajno obići skupine tamošnjih katolika, upoznati njihovo stanje pa predložiti papi i Svetoj Stolici moguća rješenja njihovih glavnih poteškoća, kako bi u tim gotovo nemogućim prilikama ipak nekako mogli opstati«. ⁴⁹

S 1573. godinom počinje i pravilan redovit slijed dokumenata zahvaljujuć kojem možemo precizno slijediti razvoj odnosa između Kurije i lokalnih biskupija. Sudeći po jednom imenu tajnika i homogenom sastavu kardinalskih komisija koje su se sastajale svakog utorka u rezidenciji kardinala predstojnika Kongregacije, spise je najvjerojatnije zaprimalo samo jedno jedinstveno tajništvo, a naslovljene su poglavito kardinalima članovima ili predstojniku Kongregacije.⁵⁰ Najprije je to do svoje smrti bio kardinal Marco Antonio Maffei,⁵¹ a zatim Nicolas de Pellevé de Sens.⁵² Sačuvana dokumentacija ukazuje na to da od 1594. možemo govoriti o jedinstvenoj kongregaciji koja obavlja poslove za biskupe i redovnike, a najčešće joj je naziv *Sacra Congregatio illustrissimorum et reverendissimorum dominorum sanctae Romanae Ecclesiae cardinalium super visitationibus apostolicis, negociis a consultationibus episcoporum et regularium deputatorum*. Sam naziv ukazuje na njenu trostruku djelatnost: za apostolske vizitacije, biskupe i redovnike. Inala je samo jednog tajnika koji je za sjednice trebao pripremiti zaprimljenu korespondenciju, sastaviti kratki sažetak spisa, tijekom sjednice pažljivo slušati i bilježiti predložena rješenja, zainteresiranim strankama prenijeti odgovor i, konačno, sv

48 ASV, Sec. Brev., Reg. 52, f. 429r–v; 430r–v; 432r–435r; 436v; 437v; 438v. Nalog nije stigao slučajno. Naprotiv! Kada su 1566. Turci osvojili grčki otok Kos, kao prior samostana zarobljen je i odveden u prijestolnicu gdje je naučio turski i arapski. Sveta mu je Stolica skrenula pozornost na knjig koje su u Temišvaru ostale nakon Darkoličine smrti: 200 ispovjednih priručnika i 1 000 katekizama na hrvatskom jeziku. Unatoč obavljenim pripremama čini se da ta vizitacija nije nikada ostvarena. Ovlasti i upute zabilježeni su u BAV, Barb. lat. 5744, ff. 235r–258v. Daniele Farlati, *Illyrici Sacrosanctae Romanae Ecclesiae Cardinalium super visitationibus apostolicis, negociis a consultationibus episcoporum et regularium deputatorum*, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, 1800, 395–398, 396; Kovačić 2005, 18, 33, bilj. 60; Molnár 2007, 117.

49 Kovačić 2005, 19.

50 Criscuolo 1989, 13, 16–17: godine 1586. od sedmorice kardinala sjednicama su najčešće nazočili kardinal *protector* kapucina i hrvatske bratovštine Sv. Jerolima Giulio Antonio Santori te Giovanni Battista Castagna i Vincenzo Laureo.

51 Brat kardinala Bernardina, Marco Antonio Maffei vrlo je rano ušao u kurijalne krugove i dobro upoznao ideje i program apostolskih vizitacija. On je 1564. za kardinala Savellija obavio vizitaciju rimskih crkava. *Hier. cath.*, III, 43; Renato Sansa, »Maffei, Marco Antonio«, *DBI* 67 (2006): 243–245.

52 *Hier. cath.*, III, 44, 69, 105, 284, 298.

zabilježiti u posebnom registru.⁵³ U prvoj polovici 17. stoljeća oduzete su joj neke od dotadašnjih brojnih ovlasti. Grgur XV. Ludovisi je 22. lipnja 1622. na Kongregaciju *de Propaganda Fide* prenio potpunu jurisdikciju nad biskupima i redovnicima u misionarskim zemljama, a 1626. Urban VIII. Barberini prepustio joj je i skrb o pitanjima crkvenoga imuniteta. Kongregacija za biskupe i redovnike se osim administrativnim bavila i sudskim poslovima, osobito u sporovima koje bi im zainteresirane stranke zajednički povjerile. Mogla je na bilo kojoj razini preuzeti i raspraviti svaki spor kriminalnoga karaktera koji se odnosio na biskupe.⁵⁴ Pio VII. Chiaramonti joj je 30. studenoga 1800. konstitucijom *Post diuturnus* rezervirao rasprave svih priziva kriminalnih sporova.⁵⁵ Nakon više od tri stoljeća djelovanja ukinuta je u općoj reformi koju je konstitucijom *Sapienti consilio* 29. lipnja 1908. najavio Pio X. Sarto. Biskupima će se otad nadalje baviti Konzistorijalna kongregacija, a redovničke su zajednice bile u ovlasti Kongregacije za redovnike. U trenutku ukidanja u njoj su djelovala 33 kardinala, po jedan tajnik, podtajnik i *auditor*, 39 *consultores*, trojica *minutantes* te po jedan *summista*, *assessor*, zamjenik, arhivist, zapisničar i blagajnik.⁵⁶

Arhivska građa o apostolskim vizitacijama u hrvatskoj historiografiji

Zanimanje hrvatskih povjesničara za apostolske vizitacije prvi je potaknuo dr. Karlo pl. Horvat koji se 1911. u radu o glagoljašima u Dalmaciji koristio i zapisnikom vizitacije Mihovila Priulija iz 1602/1603. Osim opisa tijeka vizitacije iznio je i podatke o smještaju izvješća koje je po obavljenom poslu podnio papi.⁵⁷ Krajem pedesetih godina građom apostolskih vizitacija u Dalmaciji i Istri bavila su se dvojica hrvatskih svećenika: Ivan Vitezić i Mario Pavat. Izvadak iz Vitezićeve disertacije između ostaloga sadrži popis dotad neobjavljenih izvora; na prvom je mjestu oznaka smještaja građe unutar fonda *S. Congregazione del Concilio: 1579 Antibarensis Visitatio Apostolica et aliarum in Dalmatia - Visitatio*

53 Criscuolo 1989, 16.

54 Širok opseg ovlasti nije uključivao pravosuđe. Premda im je djelovanje na tom polju zabranjeno, poput kolega u drugim kutijalnim uredima i njeni se kardinali pravosuđem bave već od 1573. godine. Na konzistorijalnoj sjednici u svibnju 1588. potvrđene su im pravosudne kompetencije, a ukinuta je i odredba iz konstitucije *Immensa aeterni Dei*. Mancini i Romco 2013, 54.

55 Criscuolo 1989, 21.

56 Criscuolo 1989, 22.

57 Karlo Horvat, »Glagolaši u Dalmaciji početkom 17. vijeka r. j. godine 1602.-1603.«, *Starine JAZU* 31 (1911): 537-564, 537-538: »to su dva velika sveska sa više od 1000 stranica. Čuvaju se još danas u tajnom vatikanskom arhivu pod signaturom: Miscellanea. Armarium VII, N° 100 i 101. Ova dva sveska lijepi su prilog za povijest Dalmacije na početku XVII. vijeka. Imade u njima vrlo važnih i zanimljivih podataka. Opisuje se gotovo sve crkve tadašnje mletačke Dalmacije,«. Kovačić 2005, 47.

Buduensis, dok je u uvodu detaljnije opisao rukopisni izvor.⁵⁸ Jednako kao izvješće o Dalmaciji i izvješće o Dubrovačkoj nadbiskupiji pedesetih se godina nalazilo u fondu Kongregacije koncila.⁵⁹ Mario Pavat među svojim neobjavljenim izvorima navodi »Archivio Segreto Vaticano: S. Congregazione del Concilio: Visitatio Apostolica Istriae a. 1579 (Visitatio Parentina et Polensis)«. ⁶⁰ Devedesetih je godine apostolske vizitacije Dalmacije intenzivno proučavao i Slavko Kovačić, priredivač vizitacija Hvarske biskupije biskupa Valiera (1579), Priulija (1603) i Garzadorija (1624/1625).⁶¹ U uvodnoj je studiji iznio podatke o starom (*Congregatio Concilii, Visitaciones Apostolicae C-57*) i novom (*Congregatio Episcoporum et Regularium, Visita Apostolica 80, Dalmazia*) smještaju spisa za svaku biskupiju po mletačkom vlašću koju je biskup Valier posjetio 1579, a detaljno se osvrtno i na zapisnike o vizitaciji Korčulanske, Kotorske i Budvanske biskupije.⁶² O pohodim: tih biskupija sastavljeni su odgovarajući zapisnici i poslani u Rim, međutim ne nalaze se u istom svesku sa svim ostalim zapisnicima. Tumačeći Vitezićeve podatke iz pedesetih godina, kada se zapisnik o vizitaciji Budvanske biskupije nalazi među svescima arhiva Kongregacije koncila, a onaj o vizitaciji Hvarske biskupij u arhivu Kongregacije za biskupe i redovnike, Kovačić razjašnjava: »Čini se da s obzirom na tadašnji smještaj zabunio, jer spisi o vizitaciji Budvanske biskupij nalaze se i sada pod posebnim brojem u fondu Zbora za biskupe i redovnike, spisi o vizitaciji Hvarske nalazili su se vjerojatno i pedesetih godina 20. st., a sigurno između 1970. i 2001. u istom svesku u kojemu i većine drugih...«. ⁶³ Ovdje tre

58 Ivan Vitezić, *La prima visita apostolica postridentina in Dalmazia (nell'anno 1579)*, Roma: Typ Pontificiae Universitatis Gregorianae, 1957, VII. Autor se koristio i podacima iz registara fondova. Congregazione di vescovi e Regolari (Visite 1500 - 1600, Episcoporum Regesta, voll. 1 aa. 1579-1580, 2. Aa. 1581-1582), Segreteria dei brevi (vol. 44. A. 1578), nuncijatura u Veneciji, Napulj i Poljskoj, te Miscell. Arm. VII, voll. 100, 101 koji sadrže zapisnike vicentinskog biskupa Miha vila Priulija iz 1603. godine. U uvodu (str. 1) dodao je kako se izvješća za Budvansku, Kotorsku Korčulansku i Hvarsku biskupiju ne nalaze u istom svežnju s ostalim izvješćima jer se »Visitatio Buduensis« nalazi u posebnom svežnjicu arhiva Kongregacije koncila, dok se »Visitatio Pharensis« čuva u arhivu Kongregacije za redovnike (signatura: Congr. Vesc. e Reg., Visite 1500-1600 te da izvješća za Kotorsku i Korčulansku biskupiju nije pronašao ni u drugim rimskim arhivima. C. Pija Paschinija preuzeo je i zanimljiv podatak o ranijoj vizitaciji u Dalmaciji, Istri i pokrajini Fria u kojima se proširila hereza, a među svećenstvom vladao silan nered. Pavao IV. De' Medici je 2. ožujka 1558. imenovao koparskoga kanonika, doktora obaju prava Hanibala Grisonija, koji je kao apostolski povjerenik vizitirao mletački dio Istre. Čini se da u Dalmaciju nije došao. Vitezić 1956-7; Paschini 1951, 57-58; Parentin 1994, 156; Kovačić 2005, 20.

59 Vitezić 1957, 7: Zapisnici dubrovačke vizitacije nalaze se u arhivu Kongregacije koncila u svežnju od 942 folije s opsežnim sadržajem na samom početku. »Relatione delli capi principali della Visita di Ragusa fatta a N.S. del Visitatore si trova nell'ASV, Castel s. Angelo Arm. XII, caps. VI, n. 3.«

60 Pavat 1960, 9.

61 Kovačić, »Papinski pohoditelji dalmatinskih biskupija Augustin Valier, Mihovil Priuli, Oktavij Garzadori i spisi njihovih vizitacija«, u: *Spisi...* 2005, 13-52.

62 Kovačić 2005, 28-32, 32-34.

63 Kovačić 2005, 32, bilj. 56.

ba podsjetiti da se zapisnik o vizitaciji Budvanske biskupije nalazio odvojeno od ostalih zapisnika već u popisu prefekta Mercatija⁶⁴ upravo u arhivu Kongregacije koncila, dakle ne treba govoriti o mogućoj Vitezićevoj zabuni!

Godine 1999. uprava i zaduženi arhivisti Vatikanskoga tajnog arhiva obavili su preuređenje i sastavili nov inventar spisa apostolskih vizitacija. Odlučili su svih 120 spisa za razdoblje od 1571. do 1803. iz serije *Congregazione del Concilio, Visitaciones apostolicæ* (prema arhivskom inventaru br. 1154) premjestiti u seriju *Congregazione dei vescovi e regolari, Visita apostolica*. Novi je inventar, koji sada obasije 200 arhivskih jedinica za razdoblje od 2. rujna 1566. do travnja 1851, sastavila arhivistica dr. Francesca Di Giovanni, a kao »Indice 1154A« na raspolaganju je istraživačima Vatikanskoga tajnog arhiva od 4. ožujka 2000. Prema njemu se zapisnici Valierove vizitacije Budvanske i Korčulanske biskupije (koja je u međuvremenu pronađena)⁶⁵ nalaze odvojeno od svih ostalih dalmatinskih biskupija u za njih posebno izrađenim kartonskim omotima. Vizitacija Dubrovačke nadbiskupije premještena je iz fonda *Congregazione del Concilio, Visitaciones apostolicæ* (tada pod brojem 21) u fond Kongregacije za biskupe i redovnike pod brojem 28. Na veliku žalost istraživača koji se koriste tim inventarom za lakše snalaženje u meandrima središnjega Vatikanskog arhiva općenito, a osobito u golemoj količini građe Kongregacije za biskupe i redovnike, nema nikakvih objašnjenja kriterija koji su arhiviste vodili u odluci da neke zapisnike – a Valierova je vizitacija Dalmacije za to odličan primjer – i dalje ostave odvojene (Budva!), odnosno da neke sada nepotrebno odvajaju (Korčula!), od cjelokupnoga korpusa vizitacije kojoj povijesno i službeno pripadaju. Možemo se složiti sa Slavkom Kovačićem da je prilikom spajanja arhivske građe o apostolskim vizitacijama tih kongregacija »svakako trebalo vratiti naknadno izdvojene sveščiće o vizitaciji Korčulanske i Budvanske, sadašnje sveščiće pod signaturama 78 i 79, u veliki svezak spisa Valierove vizitacije ostalih dalmatinskih biskupija (sadašnja signatura br. 80), gdje su se sveščići prvotno nalazili i gdje im je jedino pravo mjesto.«⁶⁶ Službeni primjerak zapisnika o vizitaciji Kotorske biskupije u Vatikanskom arhivu još uvijek nije pronađen, a preuređenje dvaju fondova bilo je za to idealna prilika.

64 Djelo Ludwiga von Pastora *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters* pokriva povijest papinstva od 1417. do 1799. U njemačkom je izdanju objavljeno u 22 sveska, a prvi je tiskan 1886. Popis izvješća sastavio je Angelo Mercati, arhivist i pročelnik Vatikanskoga arhiva. *The History of the Popes from the close of the Middle Ages*, ed. by Ralph Francis Kerr. vol. XIX. Gregory XIII. (1572-1585), London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1930, 68–74 i 622–623 i *Storia dei papi dalla fine del medio evo. Volume IX. Storia dei Papi nel periodo della Riforma e restaurazione cattolica. Gregorio XIII (1572-1585)*. Versione italiana di Mons. Prof. Pio Cenci. Roma: Desclée & C. i editori, 1925, 56–63, 914–916. Paolo Vian, »Mercati, Angelo«, *DBI* 73 (2009): 596–599.

65 Atanazije J. Matanić, »Prilog povijesti Korčulanske biskupije. Apostolska vizitacija nekadašnje Korčulanske biskupije godine 1579, s posebnim obzirom na župu Blato«, *Crkva u svijetu* 33, 23–4 (1988): 392–397.

66 Kovačić 2005, 32.

Dobru polaznu točku za bolje razumijevanje širokoga djelokruga koordinacije i usmjeravanja koji su imali članovi Kongregacije predstavljaju prije svega odnosi s apostolskim vizitatorima. Osobito dvije manje poznate i istražene serije dokumenata izrazito bogatog arhiva te Kongregacije – »Registra Episcoporum« i »Positiones« nude obilnu građu koja pomaže u osvjetljavanju tih odnosa. U brojnim pismima zabilježenima u tim serijama koja njen kardinal predstojnik ili tajnik šalju apostolskim vizitatorima, ili ih od njih primaju,⁶⁷ nailazimo na zahtjev da se konačni zapisnik o obavljenoj vizitaciji dostavi u Kongregaciju. Francesc Sormani je iz svoje biskupije 27. studenoga 1574. obavijestio kardinala Madruzza da je bio zauzet sastavljanjem zapisnika, da ga je dovršio prije osam dana i poslao na uvezivanje te da će dva sveska uskoro poslati Svetom Ocu u Rim.⁶⁸ Gotovo četiri godine poslije, 26. ožujka 1578, on je tajniku Kongregacije Cesaru Specianu objasnio da je original spisa zapisnika predao u ruke člana papinske komisije gospodina Brugnarella i da će se on nalaziti u Svetom oficiju Inkvizicije. Kopiju zapisnika predao je Svetome Ocu, a njegovi će je suradnici dostaviti kongregaciji ovlaštenoj za vizitacije.⁶⁹

Agostino Valier je 3. studenoga 1578, ubrzo nakon što je imenovan vizitatorom za Dalmaciju, iz Verone potvrdio kardinalu predstojniku Maffeiju kako će po njegovoj preporuci zapisnik vizitacije podijeliti u knjige i o svome ga radi pravovremeno obavještavati.⁷⁰ Nakon povratka u Veronu i završetka vizitacije, 28. ožujka 1580. iz Kongregacije mu je upućen zahtjev da zapisnike dostavi što prije.⁷¹ Dana 20. srpnja 1580. u Kongregaciji su još uvijek očekivali zapisnik vizitacije Novigradske biskupije.⁷²

67 ASV, Congr. Vescovi e Regolari, Reg. Episcoporum 2, f. 80v: 10. ožujka 1577. iz Kongregacije j biskupu Binariniju upućen zahtjev: »Perche spese uolte s'ha ricorso a questa Congregatione pe cose dipendenti dalle visite fatte da V. S. le quali non si ponno risolvere senza uedere detta visita, si ricordi quanto piu presto potrà, però con commodità sua, mandare qui secondo li libri delle visite fatte da lei...«, a zatim između 21. i 24. travnja i obavijest da je firentinski nadbiskup predstavi knjigu o obavljenoj vizitaciji Firence: »... se le da auiso che per parte di mons. Arcivescovo di Firenze è stato presentato il libro della visita di Fiorenza diuiso in cinque quinterni et senza repertori et si ricorda a V. S. che solleciti di mandare lei stessa qui copia autentica dell'altre uisite le quali no è honesto che si riceuano di mano delle parti come so che V. S. non mancara di mandare.«

68 *Ibid.*, Positiones 1573–1576, pismo br. 23 iz sveščića od 25 Sormanovih pisama.

69 *Ibid.*, 1577, pismo br. 2: »Le scritture di Ragosa, l'original u lassai in mane dil Signor Brugnarello e commissione di sua Beatitudine e sera nel Sacro Officio dell'Inquisitione. La Copia la lassai in mane Sua Santità qual credo la facesse mandar alla Illustrissima et Reuerendissima Congregatione sopra alla Visita, qual credo la dassetse a Monsignor Reuerendissimo Arcivescovo di Ragosa, per quant intesi, e se V. S. potesse hauer la copia quale autentica, haueria men fastidio a ritrouar minuta(n) quanto desidereria, perche ha la tauola destinta a capo per capo, et a persona per persona...«

70 *Ibid.*, 1578, lettere R-V, br. 3: »Farò diuider le uisite in libri, come V. S. Illustrissima commanda, ne lasciando di dar auiso alla giornata di quanto potrò operare...«

71 *Ibid.*, Reg. Episcoporum 5, f. 38r.

72 *Ibid.*, 5, f. 62r.

I ta pisma mogu poslužiti kao »opravdanje« arhivistima Vatikanskoga tajnog arhiva za odluku iz 1999/2000. godine da spoje dotadašnje dvije serije apostolskih vizitacija u jednu i smjeste ih upravo u fond Kongregacije za biskupe i redovnike.

Zaključak

Osnovana ubrzo nakon završetka Tridentskoga sabora, Kongregacija za biskupe i redovnike je preko institucije apostolskih vizitacija trebala u biskupijama na teritoriju Papinske i drugih talijanskih država (uključujući Dalmaciju i Istru te Dubrovačku Republiku) kontrolirati provedbu reformskih saborskih dekreta, djelovanje njihovih duhovnih pastira, redovnika i redovnica te vjerski život laika. Na poticaj njenih kardinala predstojnika papa je imenovao apostolske vizitatore koji su u biskupijama prikupljali podatke o biskupu, katedralnom kaptolu, župama, lokalnom kleru, prilikama u bratovštinama i ženskim samostanima, a o svojim su nalazima i reformskim dekretima trebali sastaviti opsežne zapisnike i dostaviti ih u Kuriju. Ti su zapisnici u europskoj i hrvatskoj historiografiji poznati više od stotinu godina, dok je korespondencija predstojnika i tajnika Kongregacije s apostolskim vizitatorima na terenu ostala gotovo neistražena. Iskustva hrvatskih istraživača koji su se od početka dvadesetoga stoljeća bavili tom arhivskom građom mogla su značajno pridonijeti boljem poznavanju rada Kongregacije i pomoći arhivistima Vatikanskoga tajnog arhiva da tijekom posljednjega preuređenja 2000. godine na ovome bogatom fondu izbjegnu nepotrebne pogreške, poput izdvajanja spisa o vizitaciji Korčulanske i Budvanske biskupije iz jedinstvenoga zapisnika o vizitaciji koju je 1579. godine u dalmatinskim biskupijama obavio veronski biskup Agostino Valier. Nova su istraživanja korespondencije predstojnika i tajnika Kongregacije s apostolskim vizitatorima potvrdila da su oni svoje zapisnike trebali dostaviti toj, a ne samo naizgled utjecajnijoj i moćnijoj Kongregaciji koncila kojoj su do 2000. godine pripadali.

Summary

Jadranka Neralić
Croatian Institute of History (Zagreb)

APOSTOLIC VISITATIONS IN THE COLLECTION *CONGREGAZIONE VESCOVI E REGOLARI* OF THE VATICAN SECRET ARCHIVES

The ecclesiastical fathers gathered in Trent for the ecumenical council offered answers to the expectations of the Church lacerated by heresy and schisms. On the highest administrative level the long needed reform of the Roman Curia, its ecclesiastical organization and structural consolidation had to start. New congregations to control the application of reform decrees within the Curia and the local dioceses were established in the course of the 1570s and 1580s. One of the most influential and active ones was the Sacred Congregation of Bishops and Regulars with the right to control religious institutions on the Italian territory, including the Papal State, mostly through apostolic visitations. Carried out by the apostolic visitor appointed by the Congregation, with the faculties accorded by the Pontiff himself, the inspective work was not limited exclusively to the doctrinal field: everything connected to the organization of the religious life of Catholic clergy and lay persons was subjected to investigation. By examining its archival documentation in the series *Registra Episcoporum*, *Posizione*, and *Visita Apostolica*, the paper reconstructs its early history and highlights the relations of its secretary and prefect with the apostolic visitors.

Keywords: Roman Curia, Sixteenth Century Papacy, Reform, Council of Trent, Sacred Congregation of Bishops and Regulars, Apostolic visitation, Dalmatia, Vatican Secret Archives